

Підготовлено до друку за сприяння
Державного наукового центру захисту культурної
спадщини від техногенних катастроф
Державного агентства України з управління зоною
відчуження

Представлені тексти спираються переважно на матеріали інтерв'ю, проведених у селах Українського Полісся.

Унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 року 76 населених пунктів на території Київської та Житомирської областей зазнали інтенсивного радіоактивного забруднення. Ці території були визнані зоною відчуження, мешканці примусово відселені, а самі селища — знято з адміністративного обліку.

У книжці вміщено оповіді мешканців 16-ти населених пунктів — із тих, що зникли назавжди. Зокрема, це села Київської області:

Чорнобильського району — Залісся, Рудьки, Корогод, Іллінці, Лелів, Оташів, Черевач, Чистогалівка;

Поліського району — Грезля, Денисовичі, Луб'янка;
села Житомирської області:

Народицького району — Звіздаль, Хрипля, Шишелівка;
Овруцького району — Стовпичне, Делета.

Ця книжка є своєрідним меморіалом незнищенній духовній культурі Українського Полісся.

Умовні позначення джерел

Музей-архів Українського Полісся — Музей-архів народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Державного агентства України з управління зоною відчуження

Архівні фонди ІМФЕ — відділ Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Етнографічний образ сучасної України — Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 3. Родильна обрядовість / голов. ред. Г. Скрипник / уклад. О. Боряк, О. Васянович, О. Щербак; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. 472 с.

URL: <https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/spadshchyna/2016/obryad.pdf>

Умовні скорочення

ДНЦЗКСТК — Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Державного агентства України з управління зоною відчуження

ІМФЕ — Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

респ. — респондентка, респондент

Умовні скорочення адміністративних одиниць

АР Крим — Автономна Республіка Крим

Влн. — Волинська область

Внц. — Вінницька область

Днп. — Дніпропетровська область

Днц. — Донецька область

Жтм. — Житомирська область

Зкп. — Закарпатська область

Зпр. — Запорізька область

І.-Фр. — Івано-Франківська область

Квс. — Київська область

Крв. — Кіровоградська область

Лвв. — Львівська область

Лгн. — Луганська область

Мкл. — Миколаївська область

Одс. — Одеська область

Плт. — Полтавська область

Рвн. — Рівненська область

Смс. — Сумська область

Трн. — Тернопільська область

Хмл. — Хмельницька область

Хрк. — Харківська область

Хрс. — Херсонська область

Чрв. — Чернівецька область

Чрк. — Черкаська область

Чрн. — Чернігівська область

Слово від авторки

«Хата з дітьми — базар, а без них — кладовище...»

Кажуть, ніщо так не захочує жінку до розповіді, як питання про обставини її пологів. Вона пам'ятатиме найдрібніші деталі — і про те, як схопило, і як кликала по допомогу, і як діставалася до пологового будинку, і про перші миті в передпологовій палаті, й акушерське крісло, і своє йойкання під настійливий вигук медичок: «Тужся! Тужся!» — і перший крик немовляти, і полегшений віддих акушерки.

Про що оповідають жінки-селянки на схилі своїх років мені, професійній етнологині, про те, як народжували дітей? Якими вони були — пологи у власній оселі, без сільської хати-родільні, викликів швидкої, метушні людей у білих халатах, акушерського крісла? Хіба лише про радість полегшення після першого лементу дитинчати?

Повивальна справа мала підстави для розвитку та вдосконалення в будь-якій частині світу, й українські терени тут не були винятком: діти народжувались повсюдно й в усі часи. Прихід дитини може розглядатись і як зведення народно-медичних знань (вагітність, пологи, післяпологовий

догляд за матір'ю та дитиною, дитячі хвороби тощо), і як комплекс складних дій обрядового характеру (прилучення дитини до світу живих/родини/громади; очищення, шанування-дарування повітухи/батьків/кумів), і як складник сімейно-обрядового циклу, а також календарних обрядів... А проте пологи завжди сприймалися не стільки як медичний факт, а як промисел Божий. Це був завжди утаємничений акт початку життя, містична подія, що супроводжувалася особливими молитвами, формулами-побажаннями, замовляннями, обрядовими діями із залученням цілої низки ритуальних предметів і символів.

Усім цим комплексом знань сповна володіла баба-повітуха. Саме вона опинялася поруч із породіллею, яка не залишалася без підтримки та допомоги. На Черкащині (с. Попівка Звенигородського р-ну) й до сьогодні згадують повітуху Явдоху Кучеряву, яка бабувала ще на початку ХХ ст. Біля її хати завжди стояли підводи. Переказують, що навіть пани посиляли за нею. Оплата за роботу була мізерною, але такою частою, що повітуха розбагатіла. Платили їй натурою: бідні — хлібиною і рушником, багатші — відрізом полотна, міркою борошна, шматком сала. Кожна молодиця при надії заздалегідь готувала подарунок для Глухої баби, як її називали односельці¹.

Пропоную вашій увазі цитату із ще одного спогаду, також записаного на Черкащині:

«Її везли, бабку Катерину — її везли на возі, у вишитій сорочці. Це така краса, не можу вам передати! Це було після війни. Вона відійшла в 50-ті. У нас уже лікарня була. <...> Вона сама заповіла: трошки прядива їй покласти, і пояс її, цей, що вона форму носила українську, і намисто. Не пояснила чому. І так і поклали. Дуже гарно її хоронили. Багато людей прийшло. Вона так і заповіла. Нічого вона не брала, вона тільки казала:

“Я як умру, щоб усі прийшли мене хоронить”. То дуже багато було людей, може, як за Брежнєва» (с. Тальянки Чрк.)².

У с. Халеп'я бабуся, чорнобильська переселенка, розповіла мені про сільську повитуху Катерину, яка померла 1947 р. у віці 105 років, принаймні 35 з яких вона бабила. За спогадами, на її похорон зійшлося ледь не все село, адже «онучків» мала «страшне», і жодної дитини під час пологів не втратила³.

Ці факти не є унікальними. У штаті Алабама (США) досі пам'ятають про повитуху місіс Сміт. Відомо, що за свій вік вона прийняла близько 3 тис. дітей, жодного разу не втратила породіллі, і лише кілька разів — дитину⁴. Повитуха на прізвище Хопкінс із Вілтона (Велика Британія), яка померла 1767 р., протягом своєї 45-річної родопомічної діяльності прийняла пологи в 10 тис. жінок. Наймовірність цієї цифри може бути підтверджена з іншого джерела — епітафії на могилі повитухи Крев (померла 1817 р.) з Англії, на якій вирізьблено: за 40 років своєї повивальної практики вона прийняла 9730 дітей (близько 20 пологів на місяць)⁵. Власне, складається враження, що цим показникам немає межі: за повідомленням зі штату Нью-Мексико (США), 70-річна повитуха Єзузіта Арагон протягом свого життя прийняла близько 20 тис. пологів⁶. Я не в змозі перевірити ці цифри, проте й спростовувати їх бажання не маю.

У давні часи не існувало іншої родопомочі, аніж жіноча, і допомога під час пологів була ділом винятково повитух. Баби-повитухи на ім'я Шіфра й Пуа (Фуа) згадуються в Біблії. Вони відмовилися виконати наказ єгипетського царя:

«Як будете бабувати єврейок, то дивіться на порід: коли буде син, то вбийте його, а коли це дочка, то нехай живе. <...> Але

баби-повитухи боялися Бога і не робили того, і за чесноту “Бог чинив їм добро”» (Книга Вихід, 1: 15-20).

Одне з найперших письмових свідчень про спеціальну допомогу під час пологів знаходимо також у Старому Завіті (1800 р. до н. е.), де йдеться про народження Бен'яміна (Benjamin). За припущеннями вчених, у тексті згадується саме повитуха, яка заспокоювала породіллю, проводила мануальний вислід вагіни, навіть визначала стать дитини ще до її появи⁷. Людина рухалася вперед у справі пізнання механізмів «плодовигнання», спираючись не стільки на досвід, скільки, як видно, на інтуїцію, фантазію, прозріння. Відкриття в цій сфері траплялися порівняно рідко, незважаючи на споконвічність факту народження дитини, його повсякчасну присутність в історії людства.

Щодо українських теренів, то маємо письмові свідчення про особливі прикмети-віщування майбутньої долі дитини при її народженні, що сягають щонайменше XI ст. Ідеться про Всеслава Брячиславича, князя з династії Рюриковичів, який, за легендою, народився «у сорочці [плодовому міхурі] через волхвування». Як оповідається в «Повісті временних літ», «...коли мати народила його, у нього на голові була виразка. І сказали волхви матері його: “Цю виразку на голові його пов'яжи пов'язкою, і хай носить її до кінця життя свого”. Її носив Всеслав на собі до смертного дня свого». За словами літописця, саме через це він був немилостивий до кровопролиття⁸.

У тексті-тлумаченні питань релігійного та канонічно-догматичного характеру, відомого під назвою «Вопрошания Кирика, иже вопросы епископа Нифонта и инех» (XII ст.), що слугував зразком для узаконених церковних визначень, також згадується про народження дітей за участю повитух із відверто негативним ставленням до них,